ΚΑΛΛΙΟΠΗΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΙΔΟΥ

Η ΕΚ ΒΩΜΟΥ ΤΗΣ ΟΛΥΜΠΙΑΣ ΣΧΕΣΙΣ ΔΙΟΣ ΑΡΕΙΟΥ — ΑΡΕΩΣ — ΗΦΑΙΣΤΟΥ

Τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνευρέθη ὑπὸ τῶν Γερμανῶν ὁ βωμὸς τῆς Ἀρτέμιδος [1] εἰς Ὀλυμπίαν. Ὁ Παυσανίας πληροφορεῖ ἡμᾶς περὶ κοινοῦ βωμοῦ Ἀλφειοῦ καὶ Ἀρτέμιδος, περὶ ἑτέρου τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ παρ' αὐτὸν Ἡφαίστου ἢ Ἀρείου Διός. Ὁ βωμὸς οὗτος εἶναι συνδεδεμένος μὲ τὰς πρὸ τῆς ἁρματοδρομίας θυσίας τοῦ Οἰνομάου, κατὰ τὴν ἅμιλλαν πρὸς τοὺς μνηστῆρας:

«*τούτου* (τοῦ κοινοῦ βωμοῦ Ἀλφειοῦ καὶ Ἀρτέμιδος) *δὲ οὐ πόρρω καὶ ἄλλος τῷ Ἀλφειῷ βωμὸς πεποίηται, παρὰ δὲ αὐτόν ἐστιν Ἡφαίστου. τοῦ δὲ Ἡφαίστου τὸν βωμόν εἰσιν Ἠλείων οἱ ὀνομάζουσιν Ἀρείου Διός. Λέγουσι δὲ οἱ αὐτοὶ οὗτοι καὶ ὡς Οἰνόμαος ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τούτου θύοι τῷ Ἀρείῳ Διί, ὁπότε τῶν Ἱπποδαμείας μνηστήρων καθίστασθαι μέλλοι τινὶ ἐς ἵππων ἅμιλλαν*» [2].

Φανερὸν πάντως ὅτι αἱ ἀπόψεις περὶ τοῦ προσώπου πρὸς τὸ ὁποῖον ἀπευθύνετο ἡ θυσία καὶ ἄλλως διίσταντο. Ἐπὶ πολυχρώμου κωδωνοειδοῦς κρατῆρος θύεται κριὸς εἰς θηλείαν θεότητα.

Ἀντιθέτως κατὰ μὲν τὸν Διόδωρον [3] θυσία τελεῖται πρὸς τὸν Δία: «*διόπερ πολλῶν μνηστευομένων τὴν κόρην ἆθλον προετίθει τοῖς βουλομένοις αὐτὴν γῆμαι τοιοῦτον· ἔδει τὸν μὲν ἡττηθέντα τελευτῆσαι, τὸν δὲ ἐπιτυχόντα γαμεῖν τὴν κόρην. ὑπεστήσατο δ' ἱπποδρομίαν ἀπὸ τῆς Πίσης μέχρι τοῦ κατὰ Κόρινθον Ἰσθμοῦ πρὸς τὸν βωμὸν τοῦ Ποσειδῶνος, τὴν δ' ἄφεσιν τῶν ἵππων ἐποίησε τοιαύτην. ὁ μὲν Οἰνόμαος ἔθυε κριὸν τῷ Διὶ ὁ δὲ μνηστευόμενος ἐξώρμα τέθριππον ἐλαύνων ἅρμα· ἁγισθέντων δὲ τῶν ἱερῶν, τότε ἄρχεσθαι τοῦ δρόμου τὸν Οἰνόμαον καὶ διώκειν τὸν μνηστῆρα, ἔχοντα δόρυ καὶ ἡνίοχον τὸν Μυρτίλον· εἰ δ' ἐφίκοιτο καταλαβεῖν τὸ διωκόμενον ἅρμα, τύπτειν τῷ δόρατι καὶ διαφθείρειν τὸν μνηστῆρα. τούτῳ δὲ τῷ τρόπῳ τοὺς ἀεὶ μνηστευομένους καταλαμβάνων διὰ τὴν ὀξύ-*

---

1) ΝΔ τοῦ Ὀκταγώνου μετ' ἐπιγραφῆς «Ἀρτέμιδ[ος» τὸν ὁποῖον ὁ Παυσανίας διῆλθεν ἐπιστρέφων εἰς τὴν Ἄλτιν ἐκ τοῦ Ἱπποδρόμου A. H. S. Megaw, Archaelogy in Greece 1962—3, Arch. Reports for 1962—3 σ. 19 | καὶ Arch. Reports for 1963—4, σ. 11 ἰδ. καὶ Olympia, Topographie und Geschichte. Berlin 1897, τομ. I σ. 75—6. Γενικῶς περὶ βωμῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἰδ. καὶ μνείαν εἰς C. G. Yavis, Greek Altars, Saint Louis, Miss. 1949 120—1.

2) Παυσ. 5. 14. 6.

3) Διοδ. Σικ. 4. 73. 3—4.

τητα τῶν ἵππων πολλοὺς ἀνῄρει», κατὰ δὲ τὸν Φιλόστρατον τὸν Νεώτερον [1] *«ὁ δὲ* (Οἰνόμαος) *τῷ πατρὶ θύων Ἄρει σπεύδει ἄγριος ἰδεῖν καὶ φονῶν τὸ ὄμμα καὶ τὸν Μυρτίλον ἐπισπέρχει»*. Ὁ Παυσανίας ὡς εἴδομεν συγκεράσας δύο πηγὰς θεωρεῖ τὴν θυσίαν τελουμένην πρὸς τὸν Δία Ἄρειον ἄλλως Ἥφαιστον.

Βεβαίως μέλλουσαι ἀνασκαφαὶ ἴσως διαλευκάνουν τὸ ὅλον πρόβλημα. Ἡμεῖς θεωροῦμεν ἐν προκειμένῳ ἐκ τῆς ἐνδεχομένης ὑπάρξεως Ἄρεως ἢ Διὸς Ἀρείου ἢ Ἡφαίστου ἐν Ὀλυμπίᾳ κοινὴν σχέσιν των πρὸς τὸν βωμόν. Ἐν ἀρχῇ δὲ περὶ σχέσεως τούτων πρὸς τὴν Ὀλυμπίαν.

Διὰ τὴν παρουσίαν τοῦ Ἡφαίστου εἰς Ὀλυμπίαν, δὲν ἔχομεν ἑτέραν μαρτυρίαν, πλὴν ἐνδεχομένως τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος βωμοῦ. Εἶναι γνωστὴ ὅμως σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν Πέλοπα, διότι ἐκάθηρε τοῦτον ἐκ τοῦ φόνου τοῦ Μυρτίλου. Κατὰ τὴν ἁρματοδρομίαν *«Μυρτίλος* (τὴν Ἱπποδάμειαν) . . . *βιάζειν . . ἐπεχείρει. μαθὼν δὲ τοῦτο παρ' αὐτῆς ὁ Πέλοψ ῥίπτει τὸν Μυρτίλον περὶ Γεραιστὸν ἀκρωτήριον . . . . παραγενόμενος δὲ Πέλοψ ἐπ' Ὠκεανὸν καὶ ἁγνισθεὶς ὑπὸ Ἡφαίστου, ἐπανελθὼν εἰς Πῖσαν τῆς Ἤλιδος τὴν Οἰνομάου βασιλείαν λαμβάνει»* πληροφορεῖ ὁ Ἀπολλόδωρος [2]. Τὰ αὐτὰ λέγουν καὶ τὰ σχόλια εἰς Εὐριπίδην [3] ὡς καὶ Ἰσαακίου καὶ Ἰωάννου τοῦ Τζέτζου [4] εἰς Λυκόφρονα.

Ὡς πρὸς τὸν Δία καὶ τὸν Ἄρην [5] εἰς Ὀλυμπίαν ἐκ τῶν σχολίων τοῦ Πινδάρου [6] ἀναγράφομεν: *«Διὶ τ' Ἐνυαλίῳ τε: τῷ μὲν Διὶ ὅτι ὁ ἀγὼν αὐτῷ ἀνάκειται καὶ τελεῖται, τῷ δὲ Ἄρει ἐπειδὴ ἐπιχώριος καὶ πατρῷος τῶν Ἠλείων ὁ Ἄρης. μιχθεὶς γὰρ Ἁρπίνῃ θυγατρὶ Ἀσωποῦ τοῦ Θηβαίου ποταμοῦ ἐτέκνωσε τὸν Οἰνόμαον ὁ Ἄρης, ὃς ἦν βασιλεὺς τῶν τόπων. εἰς χάριν οὖν τοῦ παιδὸς προΐστατο τῆς χώρας τῶν Ἠλείων»*.

Ὁ Οἰνόμαος [7] θεωρεῖται υἱὸς τοῦ Ἀλξίωνος *«Ἄρεως δὲ καθὰ ποιηταί τε ἐπεφήμισαν καὶ τῶν πολλῶν ἐστὶν ἐς αὐτὸν λόγος»* [8].

Ὡς μήτηρ αὐτοῦ φέρεται ἡ Ἅρπινα [9] *«τῷ Ἠλείων καὶ Φλιασίων λόγῳ συνεγένετο Ἄρης, καὶ Οἰνομάῳ δὲ μήτηρ τῷ περὶ τὴν Πισαίαν βασιλεύσαντί ἐστιν Ἅρπινα»*.

---

1) Φιλοστράτου τοῦ Νεωτέρου, Εἰκόνες, Πέλοψ θ',

2) Ἀπολλοδώρου, Ἐπιτομὴ 8—9.

3) Σχολ. Εὐριπ. Ὀρεστ. ἔκδ. Schwartz, Berolini 1887 τομ. I στ. 990.

4) Ἰσαακ· καὶ Ἰωαν. τσῦ Τζέτζου, Σχολ. εἰς Λυκόφρονα, Lipsiae 1811 τομ. I 156—157.

5) Pauly, Wissowa Kroll, Real Encycl. τομ. II σ. 653 ὑπὸ Sauer ἄρθρ. Ares, W. Roscher, Ausfürliches Lexikon d. griech. und römisch. Mythologie, τομ. 1[1], σ. 485 ἄρθρ. Ares.

6) Eug. Abel, Scholia Recenta in Pindari Epinicia, Budapestini et Berolini 1891, Schol. ad Olymp. XIII 149 καὶ A. B. Drachmann, Scholia Vetera in Pindari Carmina, Olymp XIII 148.

7) Παυσ. 5. 1. 6.

8) Καὶ παρ' Ἑλλανίκῳ εἰς Σχολ. Σ 486 ὡς καὶ Καταστερ. 23 σ, 134 Rob.—Ἰδ. O. Gruppe, Griech. Myth. und Religionsgesch. München 1906 εἰς Müller. Handbuch d. Klass. Altertumsw. I 150, 19.

9) Παυσ. 5. 22. 6.

Ἐκ τοῦ Διοδώρου[1] «*κατὰ γὰρ τὴν Πελοπόννησον ἐν πόλει Πίσῃ Ἁρπίνῃ τῇ Ἀσωποῦ θυγατρὶ μιγεὶς ἐγέννησεν Οἰνόμαον*» ἐνῷ εἰς τὰ Σχόλια Τζέτζου «*Στερόπης δὲ καὶ Ὑπερόχου ἢ Ἁρπίνης τῆς Ἀσωποῦ θυγατρὸς καὶ Ἄρεος Οἰνόμαος*».

Ἅπαξ συνδέεται ἡ Ἱπποδάμεια πρὸς τὸν Ἄρην[2]: «*τὴν τοῦ Ἄρεως Ἱπποδάμειαν, τὴν ὁ τοῦ Ἀγαμέμνονος πρόγονος Πέλοψ εἰς γυναῖκα ἠγάγετο*».

Πρόκειται περὶ σφάλματος κατὰ τὴν R. E.[3]

Δία Ἄρειον γνωρίζομεν ἐκ τῆς Ὀλυμπίας, κατὰ τὸν Overbeck[4], εἰς τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀφιερωθῆ εἷς τῶν βωμῶν, ἐφ' οὗ οἱ Ἠλεῖοι κατὰ σειρὰν ἐθυσίαζον. Ἀκριβέστερον ἐλέχθη οὗτος βωμὸς τοῦ Ἡφαίστου, τὸν ὁποῖον τινὲς τῶν Ἠλείων ὡς ἐκεῖνον τοῦ Διὸς Ἀρείου ὠνόμαζον, καὶ περὶ τοῦ ὁποίου ἐδήλουν, ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ἐθυσίαζεν ὁ Οἰνόμαος εἰς τὸν Δία Ἄρειον, ὁσάκις ἡρματοδρόμει πρὸς μνηστῆρα τῆς Ἱπποδαμείας. Περὶ εἰκόνος τοῦ θεοῦ δὲν γίνεται ρητῶς λόγος, ἐν τούτοις ὁ Welcker ἐκφέρει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ μορφὴ (ἐν ἀναγλύφῳ) ἐτοποθετεῖτο ἐπὶ τοῦ βωμοῦ καὶ ὅτι τις τὸν πῖλον τοῦ Ἡφαίστου ὡς κράνος προσηγόρευε καὶ τούτου ἔκαμνε χρῆσιν διὰ νὰ κερδίσῃ λίαν παλαιὸν μνημεῖον τοῦ Οἰνομάου.

Πιθανὸν ἡ κεφαλὴ αὐτῆς τῆς εἰκόνος δύναται ν' ἀναγνωρισθῇ εἰς τὸν τύπον Ἠλειακοῦ χαλκοῦ νομίσματος πρὸς τὸν ὁποῖον ἔστρεψε τὴν προσοχὴν ὁ Panofka. Ἡ κεκαλυμμένη διὰ πίλου κεφαλὴ τῆς ἐμπροσθίας πλευρᾶς ἀντιπαραβάλλεται ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πρὸς κεραυνὸν ἐντὸς στεφάνου ἐκ κοτίνου. Ὁπωσδήποτε διὰ τούτου ἡ ὑπόθεσις καλύτερον περατοῦται ὡς διά τινος «ἐξισώσεως» Διὸς Ἡφαίστου. Μόνον εἰς ἓν σημεῖον πλανᾶται ὁ Welcker ἀναμφιβόλως, ὑποθέτων οὗτος πραγματικὸν κρανοφόρον Δία εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἥρας εἰς Ὀλυμπίαν.

Πρόκειται περὶ τοῦ χωρίου τοῦ Παυσανίου 5. 17. 1 εἰς τὸ ὁποῖον χάσμα εἶναι ἑκατοντάκις πιθανότερον ἢ ἡ ὑπόθεσις Διὸς μετὰ κράνους ἱσταμένου παρὰ τὴν ἔνθρονον Ἥραν. Αἱ συζητήσεις τοῦ Ponofka δὲν μεταβάλλουν οὐδὲν ἐπὶ τούτου.

Ὁ Stark ἐκ τῆς ὁμοιότητος, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει καμέος (Cades) πρὸς τὴν κεφαλὴν τοῦ Διὸς τῶν νομισμάτων τοῦ Πύρρου, ἂν καὶ δὲν φαίνεται εἰς αὐτὴν ἴχνος τῆς αἰγίδος, ὑποθέτει ὅτι ἡ πολεμικὴ αὕτη ἰδιότης, σχετιζομένη πρὸς τὸ ἠπειρωτικὸν στέμμα χαρακτηρίζει τὸν Δία Ἄρειον τῆς Πασσαρῶνος παρὰ τὴν Δωδώνην, ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ ὁποίου ὡρκίζοντο οἱ βασιλεῖς ἐπὶ τῇ ἀναρρήσει των εἰς τὸν θρόνον.

Ὁ Ζεὺς Ἄρειος δὲν ἐλατρεύετο μόνον εἰς Πασσαρῶνα, ἀλλ' ὡσαύτως εἰς

---

1) Διοδ. Σικ. 4. 73.

2) Εὐσταθίου, Παρεκβολαὶ Διον. Περιηγ. Geogr. Gr. Min. Parisiis 1861 τομ. II σ. 339 § 680.

3) RE ἔνθ. ἀνωτ.

4) J. Overbeck, Griechische Kunstmythologie, Leipzig 1871, II σ. 208.

'Ολυμπίαν καὶ εἰς 'Ιασὸν[1] τῆς Καρίας. Εἰς τὴν πρώτην πόλιν συνεχέετο πρὸς τὸν Ἥφαιστον, ὡς διδασκόμενα ρητῶς ἐκ τοῦ Παυσανίου. Φαίνεται ὅτι δυνάμεθα νὰ τὸν ἀναγνωρίσωμεν μετὰ τοῦ Panofka[2] εἰς τὴν κεκαλυμμένην διὰ πίλου κεφαλήν, ἡ ὁποία ὁμοιάζει πρὸς τὴν τοῦ θεοῦ τοῦ πυρὸς ἐπὶ ὡρισμένων 'Ηλειακῶν νομισμάτων μετὰ κεραυνοῦ εἰς τὴν ἀντίστροφον πλευράν. 'Ο τῆς 'Ιασοῦ ἀπεικονίζεται κρανοφόρος μετὰ θώρακος, πάλλων τὸν κεραυνὸν μὲ τὴν μίαν χεῖρα καὶ διὰ τῆς ἑτέρας κρατῶν τὴν ἀσπίδα μὲ τὸν ἀετὸν πρὸ τῶν ποδῶν του.

Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Fr. Lenormant[3] αὐτὸ δεικνύει κατὰ τρόπον πολὺ θετικὸν τὴν ταυτότητα τοῦ Διὸς 'Αρείου τῶν 'Ελλήνων πρὸς τὸν Δία «armatus» τοῦ Βεργιλίου[4].

Δὲν δύναταί τις εἰ μὴ νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν εἰς τὸν Δία κρανοφόρον π. χ. ἐπὶ μεταλλίου μολυβδίνου ἀγγείου τῆς Πομπηΐας, εἰς 'Ολυμπίαν, ἀπεικονιζόμενον παρὰ τὴν ἔνθρονον Ἥραν.

Κατὰ τὸν Weniger[5] ὁ ὑπ' ἀρ. 11 βωμὸς ἦτο ὁ μοναδικὸς τοῦ 'Ηφαίστου ἐν 'Ολυμπίᾳ. Δὲν παραδίδεται οὐδεμία σχέσις τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν ἱερὸν τόπον. Ὅταν ὁ βωμὸς ὑπ' ἄλλων ἀποδίδεται εἰς τὸν Δία Ἄρειον δὲν θεωρεῖται μόνον ὁ μῦθος, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Οἰνόμαος ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τούτου πρὸ ἑκάστης ἐκκινήσεως τοῦ ἀγῶνος ἐφρόντιζε νὰ προσφέρῃ τὴν συνήθη θυσίαν, ἀλλ' ἐπίσης τὸ περιστατικόν, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ ἀρχαῖος βασιλεὺς τῆς Πίσης ἐθεωρεῖτο υἱὸς τοῦ Ἄρεως καὶ οὗτος ὡς ὁ παλαιὸς ἐπιχώριος τοπικὸς θεὸς τῶν 'Ηλείων.

'Ο Ζεὺς Ἄρειος ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸν Λαβρανδέα Δία τῶν Καρῶν, ἠδύνατο ὡς αὐτὸς νὰ ἔχῃ δι' ὅπλον τὸν διπλοῦν πέλεκυν.

Διπλοῦς πέλεκυς παρίστατο ὡς σύμβολον ἐπὶ Καρικῶν ὡς καὶ ἐπὶ νομισμάτων τῆς Τενέδου καὶ εὗρεν ἐν τῷ Αἰγαιακῷ αἰῶνι κατ' εὐθεῖαν θεῖον σεβασμόν. Τοιοῦτοι πελέκεις ἦλθον εἰς φῶς ἐπίσης εἰς 'Ολυμπίαν, ὡς μικρὰ ἀναθήματα ἐκ λεπίδων ὀρειχάλκου μιμούμενα τὰ πραγματικὰ ἐν χρήσει.

Ὅθεν ἤθελέ τις ἀποκλίνει ὑπὲρ τοῦ Διὸς 'Αρείου ὡς κυρίου τοῦ βωμοῦ 11.

'Ως παρανόησιν ἠδύνατο ἐν αὐτῷ νὰ ἴδῃ τις τὸν Ἥφαιστον, τοῦ ὁποίου εἶναι εὐρύτατα γνωσταὶ ἀρχαιοπρεπεῖς ἀπεικονίσεις μὲ τὴν διπλῆν σφῦραν.

Περαιτέρω ὁ Weniger παραιτεῖται τῶν δύο σημασιῶν καὶ ἀναγνωρίζει

---

1) Mueller, F. Wieseler, Antike Denkmäler, zur griech. Götterlehre zusammengestelt, πιν. II ἀρ. 21, Welcker, Griech. Götterlehre, II σ. 211, O. Gruppe, Gr. Myth I σ. 150, 19, J. Overbeck, Griech. Kunstmythologie, Leipzig, 1871, II, σ. 209. ('Ως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω πρόκειται περὶ νομίσματος τοῦ 'Υδίσσου).

2) 'Ο Panofka ἔγραψε μακρὰν πραγματείαν περὶ τοῦ 'Αρείου Διὸς εἰς Abhandl. Berl. Akadem. 1853, Philolog. histor. Cl 32—42. Τὰ συμπεράσματά του σχετιζόμενα πρὸς τὴν μορφὴν τοῦ Διὸς εἰς τὸ ἀν. ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, ἀνῃρέθησαν διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν ἀγαλμάτων.

3) Fr. Lenormant, Jupiter Ægiochus, camée sur chrysoprase, Gazette Archéologique III 1877, σ. 97.

4) P. Vergili Maronis, Opera τομ. II Aeneis βιβλ. VIII 639 ἔκδ. Beniti Mussolini.

5) L. Weniger, Die monatliche Opferung in Olympia, Klio (14) 1915 σ. 407.

«vielmehr» εἰς τὸν βωμόν, ἱερὸν κεραυνίου Διὸς εἰς ἀρχαιοπρεπῆν ἐκδοχήν, ὡς ἀπαντᾷ ἀλλαχοῦ ἐν Πελοποννήσῳ [1].

Κατὰ Robert [2] ἡ παρουσία τοῦ Ἡφαίστου εἰς Ὀλυμπίαν εἶναι ἀπροσδόκητος καὶ ἡ σχέσις πρὸς τὸν Δία Ἄρειον λίαν προβληματική.

Τὸ νόμισμα τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, τὸ ὁποῖον ὁ Panofka [3] ἐκλαμβάνει ὡς χαλκοῦν τῆς Ἥλιδος μὲ κεφαλὴν τοῦ Ἡφαίστου ἢ τοῦ Διὸς Ἀρείου, εἰς τὴν ὀπισθίαν δὲ ὄψιν κεραυνὸν ἐν στεφάνῳ ἀγρίας ἐλαίας, εἶναι κοινὸν νόμισμα τῆς Ἰθάκης [4], δεικνύον τὴν κεφαλὴν τοῦ Ὀδυσσέως [ΙΘΑ].

Ἐξ ἴσου μὴ πειστικὴ εἶναι ἡ εἰκασία τοῦ Welcker [5], ὅτι ὁ βωμὸς ἐκοσμεῖτο δι' ἀναγλύφου ἀπεικονίζοντος τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἡφαίστου, τοῦ ὁποίου τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς συνεκρίνετο πρὸς τὸ κράνος τοῦ Διὸς Ἀρείου.

Δύνανται περισσότερα νὰ λεχθοῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τοῦ Streber [6], κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἀρχαϊκὴ κρανοφόρος μορφὴ παρὰ τὴν ἔνθρονον Ἥραν τοῦ Ἡραίου τῆς Ὀλυμπίας δὲν ἦτο ἄλλη ἀπὸ τὸν Δία Ἄρειον. Ἀλλ' ἔτι τοῦτο ἀπέχει πολὺ τοῦ νὰ εἶναι βέβαιον.

Κατὰ O. Wasser [7] ὁ ὁδηγὸς ἐφεῦρε βωμὸν διὰ τὴν προσφορὰν τῆς θυσίας, ὁ ὁποῖος διά τινα αἰτίαν περιέπεσεν εἰς βωμὸν τοῦ Ἡφαίστου.

Καθ' ἡμᾶς προκειμένου περὶ ἐνδεχομένης ὑπάρξεως συνδέσμου Ἡφαίστου πρὸς Δία - Ἄρην ἐκ τῶν μύθων καὶ εἰς τὴν τέχνην, σχέσις Ἡφαίστου πρὸς τὸν Δία μαρτυρεῖται, ὅτε ἔπληξε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διὰ πελέκεως διὰ νὰ παράσχῃ βοήθειαν κατὰ τὴν γέννησιν τῆς Ἀθηνᾶς [8], θέμα ἄλλωστε κατ' ἐξοχὴν τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος καὶ ἀγγείων [9]. Γνωστὸν ἐπίσης ὅτι ὁ Ἥφαιστος διὰ τῆς συζύγου του Ἀφροδίτης σχετίζεται πρὸς τὸν Ἄρη, διότι συνέλαβε τοὺς ἐραστάς, ἀφ' οὗ πρῶτον ἠχμαλώτισε τὸ ζεῦγος ἐντὸς ἀφανοῦς δικτύου [10].

Ποία ὅμως ἡ σχέσις τοῦ Ἡφαίστου πρὸς Δία Ἄρειον;

Λόγῳ τοῦ ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν βωμὸν σχετικὸν πρὸς τὰς θεότητας ταύτας, ἡ ἰδέα ἐξισώσεώς των ἐνδέχεται νὰ ἀναφέρηται εἰς τὸ πῦρ, καίτοι εὑρίσκομεν τοιαύτην ἐξίσωσιν σαφῶς διατυπουμένην ὑπὸ τῶν στωικῶν, συμφώνως πρὸς ἀρχαιοτέρας μνείας.

Ὁ Χρύσιππος ἐξίσωσε τὸν Ἥφαιστον μὲ τὸ πῦρ [11]. Πάντως ἡ διαδεδομένη

---

1) Ζεὺς Ὁπλόσμιος ἐν Ἀρκαδικῷ Ὀρχομενῷ.

2) C. Robert, Hermes (23) 1888 430, 2 ἐκ τοῦ Arth Cook, Zeus II, I σ. 706, 5.

3) Abh. d. Berl. Akad. 1853 Phil. hist. Classe σ. 34 πιν. 1—2, 3.

4) Brit. Mus. Cat. Coins Peloponneses σ. 105 πιν. 21, 9.

5) F. G. Welcker, Griech. Götterlehre II σ. 211 ἀρ. 127.

6) F. Streber, Abh. d. bayer. Akad. 1835 philos.—philol. Classe 234.

7) W. H. Roscher, Lexikon τομ. VI 1965 σ. 603, Hildesheim λ. Zeus.

8) Πινδ. Ὀλυμπ. Ζ 35, Ἀπολλοδ. Βιβλιοθ. Α. 3, 6.

9) Ch. Lenormant et J. de Witte, Élites d. Monum. ceram. I (1844—1861) σ 184 κ.ἀ.

10) Ὁμηρ. θ 266 κ.ἑξ.

11) Φιλοδ. π. Εὐσεβ. 17 2θ σ. 79g.

ἀφετηρία τῶν στωικῶν ἐννοιῶν ἦτο ἡ ταύτισις τοῦ Ἡφαίστου πρὸς τὸ χθόνιον πῦρ [1], τὸ ἐν χρήσει καὶ ἀερομιγὲς ἀπὸ τοῦ ἧφθαι ὠνομασμένος [2], τὸ ἐπὶ γῆς πῦρ [3], τὸ περὶ γῆν πῦρ [4], κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Δία θεωρούμενον ὡς αἰθέριον πῦρ [5], *«ὁ μὲν γὰρ αἰθήρ, καὶ τὸ διαυγὲς καὶ καθαρὸν πῦρ, Ζεύς ἐστι»* [6].

Ἡ ἑρμηνεία αὕτη (Ἥφαιστος - πῦρ) ἢ γενικῶς θερμότης [7] ἔχει ἀρχὴν καθ' ἡμᾶς εἰς τὸν μῦθον τὸν συνάπτοντα τὸν Ἥφαιστον πρὸς τὸν Τάλων, παρὰ τὴν ἀντίθετον ἄποψιν τῆς Real Encyklopaedie [8], γνωστῆς οὔσης ἐκ τοῦ Παυσανίου τῆς γενεαλογίας τοῦ Κιναίθωνος — Κρής, Τάλως, Ἥφαιστος, Ῥαδάμανθυς, — ὡς ἐπειράθημεν νὰ ἰσχυροποιήσωμεν ταύτην δι' εἰδικοῦ ἄρθρου [9], ἐνῷ καθ' ἕτερον μῦθον ὁ χαλκοῦς γίγας Τάλως συγκατηριθμεῖτο μεταξὺ τῶν Ἡφαιστοτεύκτων ἔργων [10].

Ταλῶς κατὰ γλώσσημα τοῦ Ἡσυχίου καλεῖται ὁ ἥλιος [11].

Μία τοιαύτη ἑρμηνεία τοῦ Ἡφαίστου λαμβάνει σάρκα καὶ ὀστᾶ εἰς τοὺς Ρωμαίους γραμματικούς (ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Ρωμαϊκὸν Volcanus;) ὡς εἰς τὸν τιθέμενον πρὸ τοῦ Οὐάρρωνος Cincius [12], ὁ ὁποῖος ἐγνώριζε τὴν ἐξίσωσιν καὶ διεσαφήνιζε τὴν χωλότητά του ἐκ τῆς ἀνίσου πορείας τοῦ ἡλίου [13].

Ὁ Οὐάρρων [14], ἀντλῶν ἐκ τοῦ Νουμηνίου θεωρεῖ τὸν Ἥφαιστον ὡς τὴν ζωογονικὴν θερμότητα τοῦ ἡλίου [15].

Ὁ Ἥφαιστος [16] καὶ ὁ Ἄρης πάλιν ἐκπροσωποῦν τὴν δύναμιν τοῦ πυρὸς ἐπὶ τοῦ μετάλλου *«ἐπειδὴ τῇ τοῦ πυρὸς δυνάμει ὁ σίδηρος καὶ ὁ χαλκὸς δαμάζεται»* [17].

Σχέσις ἐπίσης Ἡφαίστου πρὸς πυρφόρους λαμπάδας εἶναι γνωσταί. Οὕτως *«Λυσίας* [18] *ἐν τῷ κατ' Εὐφήμου· τρεῖς ἄγουσιν Ἀθηναῖοι ἑορτὰς Λαμπάδος,*

---

1) Ἰωαν. Λυδός, Περὶ μηνῶν II 8= 25, 10w.

2) Φουρνούτου, Θεωρία περὶ τῆς τῶν θεῶν φύσεως 19.

3) Ἡρακλ. 26.

4) Εὐσταθ. Παρεκβ. Ἰλ. 151, 30.

5) Ἡρακλ. 26.

6) Φουρν. ἔνθ. ἀνωτ.

7) Εὐσταθ. ἔνθ. ἀνωτ. 151, 25.

8) RE, VIII 339, Hephaistos.

9) Κ. Γιαννουλίδου, Φαῖστος ἢ Ἥφαιστος ; περὶ μίαν διόρθωσιν τοῦ Malten, Πλάτων τομ. IZ 1965, 117—119.

10) Daremberg Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines τομ. 5¹ Vulcanus (Ἥφαιστος) σ. 986.

11) Κ. Γιαννουλίδου, Ζεὺς Ταλετίτας—Δαμία Αὐξησία «Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὀρλάνδον», Ἀθῆναι 1967 τομ. Δ σ. 141.

12) RE τομ. III σ. 2555 ἄρθρ. Cincius.

13) Ἰωαν. Λυδός, Περὶ μηνῶν IV 86.

14) Σερβ. Αἰν. III 35.

15) Λυδὸς 86, Ἡσυχ. Ἥφαιστος.

16) RE τομ. VIII ἄρθρ. Hephaistos σ. 340.

17) Φουρνουτ. Θεωρία περὶ τῆς τῶν θεῶν φύσεως 19.

18) Ἁρποκρατίωνος, Λεξικὸν τῶν δέκα ῥητόρων λ. Λαμπάς, Εἰς Φωτίου τοῦ Πατριάρχου, Λέξεων Συναγωγή, Amsterdam 1965, λ. λαμπάς : *«ἀγὼν Ἀθήνησι Πανὶ καὶ Προμηθεῖ ἀγόμενος»*.

Παναθηναίοις καὶ Ἡφαιστείοις, καὶ Προμηθείοις, ὡς Πολέμων φησὶν ἐν τῷ περὶ τῶν ἐν τοῖς Προπυλαίοις Πινάκων, Ἴστρος δ' ἐν πρώτῃ τῶν Ἀτθίδων, εἰπὼν ὡς ἐν τῇ τῶν Ἀπατουρίων ἑορτῇ Ἀθηναίων οἱ καλλίστας στολὰς ἐνδεδυκότες, λαβόντες ἡμμένας λαμπάδας ἀπὸ τῆς Ἑστίας, ὑμνοῦσι τὸν Ἥφαιστον θύοντες[1], *ὑπόμνημα τοῦ κατανοήσαντος τὴν χρείαν τοῦ πυρὸς διδάξαι τοὺς ἄλλους*».

Ὁμοίως εἰς Σχόλια εἰς Ἀριστοφάνην[2]: Λαμπαδηδρομίαι δὲ γίνονται τρεῖς ἐν τῷ Κεραμεικῷ, Ἀθηνᾶς, Ἡφαίστου, Προμηθέως.

Ἐκ τοῦ Σακκελίωνος[3] «*ἤγοντο λαμπαδοδρομίαν τὴν ἑορτὴν τῷ τε Προμηθεῖ καὶ τῷ Ἡφαίστῳ καὶ τῷ Πανὶ τοῦτον τὴν τρόπον. οἱ ἔφηβοι, ἀλειψάμενοι παρὰ τοῦ γυμνασιάρχου κατὰ διαδοχὴν τρέχοντες ἥπτοντο τὸν βωμόν· καὶ ὁ πρῶτος ἅψας ἐνίκα, καὶ ἡ τούτου φυλή*».

Περὶ τοῦ εἴδους, τῆς σχέσεως καὶ τοῦ τελικοῦ σκοποῦ, τοῦ δρόμου, μανθάνομεν ἐλλιπῶς.

Κατὰ Παυσανίαν[4] ἀφετηρία ἦτο ὁ βωμὸς τοῦ Προμηθέως εἰς Ἀκαδημίαν, ὁ ὁποῖος ἀποδίδεται[5] ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὸν Προμηθέα καὶ Ἥφαιστον ἐπὶ βάσεως μετ' ἀναγλύφων μορφῶν Προμηθέως καὶ Ἡφαίστου πρὸς ἣν ὑπό τινων ἐρευνητῶν καὶ ταυτίζεται[6]. Ἐκεῖθεν ἡ πορεία διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ ὡδηγεῖτο ἐνδεχομένως κατὰ τὰ Ἡφαίστεια εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἡφαίστου καὶ κατέληγεν[7] εἰς τὴν κάτω πόλιν.

Ὁ Ζεὺς Ἄρειος σχετίζεται πάλιν πρὸς τὸ πῦρ: «τῇ τοῦ πυρὸς δυνάμει ὁ σίδηρος καὶ ὁ χαλκὸς δαμάζεται».

Νόμισμα τοῦ Ὑδίσσου[8] τῆς Καρίας. ἐκληφθὲν ἐσφαλμένως τὸ πρῶτον ὡς τῆς Ἰασοῦ (ἐποχῆς Ἀνδριανοῦ) ἀπεικονίζει τὸν Δία Ἄρειον ὡς στρατιώτην μὲ κράνος καὶ ἀσπίδα πάλλοντα εἰς τὴν ὑψωμένην δεξιὰν τὸν κεραυνόν. Ὁ Cook προσάγει ὀρειχάλκινον νόμισμα τῆς ἰδίας πόλεως, δεικνύοντα αὐτὸν ἀναπαυόμενον ἐπὶ δόρατος[9], ἐνῷ ἕτερα ἀπεικονίζουν μόνον τὴν κρανοφόρον κεφαλὴν[10] ἢ τὴν προτομὴν τοῦ πολεμικοῦ θεοῦ.

Κατὰ τὸν αὐτὸν Cook, ἐὰν ὁ Ζεὺς Ἄρειος πρὸ τοῦ ὁποίου ὁ βασιλεὺς καὶ

---

1) Κατὰ RE τομ. VIII σ. 363, ἄρθρ Hephaistos ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος διὰ λαμπαδοδρομίαν [=θέοντες (Valesius)] ἀποδεικνύει τὸ ᾆσμα καὶ αἱ πολύτιμοι στολαὶ τῶν συμμετεχόντων. Ἰδ. Stengel, Kultusaltert. 205, 5, A. Mommsen, Heortologie 339 καὶ ἑξ. Ὁμηρ. Ὕμνος 20 ὡς καὶ Daremberg Saglio, ἔνθ. ἀνωτ. τομ. V[1] σ. 992,

2) Scholia Graeca in Aristoph. Σχολ. εἰς Βατράχ. 131, Parisiis, 1855

3) Σακκελίωνος, Λέξεις μεθ' ἱστοριῶν ἐκ τῶν Δημοσθένους λόγων, BCH (1) 1877. 11 § 43 Γαμηλία [Εἰς τὸν πρὸς Εὐβουλίδην

4) Παυσ. 1. 30. 2 (Σχόλια J. G. Frazer, τομ. II σ. 391).

5) Σχολ. Σοφοκλ. Οἰδ. Κολ. 56 (Scholia in Sophoclis Tragoedias Vetera, Lipsiae 1888 ὡς καὶ Oxonii 1825)

6) F. Duemmler II σ. 1967.

7) A. Koerte, Vase mit Fackellaufdarstellung, Jahrbuch des Deutsch. arch. Inst. (7) 1892, σ. 152

8) Arth. Cook, Zeus, Cambridge 1925, II, I, σ. 705—7 εἰκ. 6.

9) Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 706 εἰκ. 636.

10) Ἔνθ ἀνωτ. εἰκ. 637.

ὁ λαὸς ὤμνυον εἰς Πασσαρῶνα τῆς Μολοσσίδος ἦτο τύπος ἀρχαίου Ἠπειρωτικοῦ θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ὁριστικῶς, εἶναι ὅμως πιθανόν.

Ὁ βωμὸς πάλιν εἰς Ὀλυμπίαν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ Οἰνόμαος ἐθυσίαζε δύναται νὰ ἔχῃ σχέσιν πρὸς τὸν βωμὸν τοῦ Διὸς Κεραυνίου παρὰ τὰ θεμέλια τῆς οἰκίας τοῦ Οἰνομάου. Ἐὰν οὕτως ἔχῃ, ὁ τίτλος Ἄρειος ἦτο εἰς μνήμην διὰ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ὡς χαρακτηριστικὸν τοῦ Οὐρανίου θεοῦ.

Ὁ Ζεὺς Ἄρειος προφανῶς ἐξελατινίσθη ὡς Jupiter Militaris. Περαιτέρω λέγει ὅτι ὁ Ζεὺς Ἄρειος δυσκόλως δύναται νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τὸν Δία Στρατηγόν, ὁ ὁποῖος μετὰ τῆς Ἥρας μνημονεύεται εἰς ἐπιγραφὴν τοῦ 69 μ. Χ. ὡς προστάτης θεὸς τῆς Ἀμάστριος τῆς Παφλαγονίας. Ἐπὶ χαλκίνων νομισμάτων τοῦ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς [1] ἵσταται εἰς μνημειώδην στάσιν, ἡ ἀρ. εἰς εὐρύχωρον ἱμάτιον, ἡ δ. κρατεῖ δόρυ, παρὰ τοὺς πόδας ἀετός.

Ὅρκος τῶν Ὀρχομενίων καὶ Εὐαιμνίων ἀναφέρει τὸν Δία Ἄρηα [2] παρὰ τὴν Ἀθηνᾶν Ἀρείαν καὶ τὸν Ἐνυάλιον τὸν Ἄρηα πρὸς ἐπικύρωσιν Ἀρκαδικῆς συνθήκης Συνοικίων. Προφανῶς ὤμνυον εἰς θεότητας διὰ τὴν εἰρηνικὴν συνοίκησιν.

Ἐφεσιακὴ ἐπιγραφὴ [3] τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀνδριανοῦ μνημονεύει «*Τὰ ἱερὰ τοῦ παντοκράτ]ορος | θεοῦ Διονύσο[υ καὶ Διὸς Πανελ/λ]ηνίου καὶ Ἡφαίστου*».

Κατὰ τὸ λεξικὸν Daremberg Saglio [4] ὁ χαρακτὴρ τῶν μυστηρίων εἶναι κατ' ἐξοχὴν βακχικὸς καὶ μαρτυρεῖ διείσδυσιν εἰς τὴν ἀκτὴν ἰδεῶν ἐπεξεργασθέντων εἰς Νάξον καὶ Σάμον.

Δὲν γνωρίζομεν οὐδὲν ἐπὶ τῶν τελετῶν πλέον λεπτομερὲς περὶ τῆς συντηρήσεως τοῦ πυρός.

Ἐνταῦθα πάντως ἔχομεν συνύπαρξιν Διὸς Πανελληνίου καὶ Ἡφαίστου, ὡς εἰς Ὀλυμπίαν ἐτιμᾶτο ὁ Ζεὺς ὑπὸ τῶν Πανελλήνων. Προστίθεται καὶ τὸ ὑλικὸν συνακόλουθον τῆς ἐκεχειρίας. Τὸ πνεῦμα τοῦ Διονύσου.

Ἡ περὶ τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος βωμὸν σύγχυσις ὡς περὶ βωμοῦ Διὸς Ἀρείου, Ἄρεως ἢ Ἡφαίστου, ὀφείλεται εἰς κοινὴν σχέσιν τῶν θεῶν τούτων πρὸς τὸ πῦρ.

---

1) Cook, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 707 εἰκ. 639 (Πρβλ. καὶ Δία Οὔριον).

2) W. H. Roscher, Myth. Lexicon, τομ. VI, σ 603 ἄρθρ. Zeus (Beinamen) μετὰ βιβλιογρ. Hildesheim 1965

| 7—νεὶ τὸν Δία τὸν Ἄρ[η
8α], νεὶ τὰν Ἀθάναν]τ-
9 ὰν Ἀρείαν νεὶ τὸν [Ἰ-
10 νυάλιον τὸν Ἄρη [α·
. . . . . .
14 Δ]ία τὸν Ἄρηα

Ἐξ Anton v Premerstein, Die Urkunde eines Arkadischen Synoikismos, Athen. Mitth. (34) 1909, σ. 240 κ.ἑξ.

3) C. T. Newton, The collection of ancient Greek Inscriptions in the British Museum, Oxford 1890, (by the rev. E. L. Hicks) τομ III ἀρ. 600.

4) Daremberg Saglio, ἔνθ. ἀνωτ. τομ. 5¹, σ. 992 ἄρθρ. Vulcanus.

* Διὰ τὴν μὴ προσιτὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα πλήρη βιβλιογραφίαν περὶ Ἀρείου Διὸς ἰδ. τὸ ἀναφερθὲν ἄρθρον τοῦ λεξικοῦ Roscher.